

EKSPEDYCJA ETNOGRAFICZNA PAN 1978.
BADANIE KULTURY MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH MONGOLII

Tegorocznemu wyjazdowi ekspedycji etnograficznej Polskiej Akademii Nauk do Mongolii towarzyszyły emocje, jakie przeżywa się zazwyczaj przed pierwszym kontaktem ze słabo zbadanymi społecznościami, narodami lub mniejszościami wchodzącymi w ich skład. W tym roku, kontynuując rozpoczęte przed paroma laty prace ukierunkowane na poznanie kultury mniejszości narodowych zachodniej, altajskiej części Mongolii, zamierzaliśmy przeprowadzić pierwsze, kilkutygodniowe badania wśród Eletów i Miangatów zamieszkujących tereny należące do ajmaku (województwa) kobdoskiego. Zważywszy na gospodarczą specyfikę terenu zamieszkanego przez wybrane grupy z dominującym pasterstwem tradycyjnych pięciu rodzajów zwierząt (o dużej przewadze owiec rasy mongolskiej i półcienkorunej czamarskiej), słabo rozwiniętym rolnictwem oraz zupełnym niemal brakiem przemysłu, bazując również na dotychczasowych doświadczeniach z badań wśród Torgutów somonu (powiatu) Bułgan tegoż ajmaku zakładaliśmy, że tereny te w mniejszym stopniu niż region centralny czy wschodni zostały dotknięte wpływami urbanizacji i industrializacji. Sądono, że stosunkowo niewielki stopień modernizacji życia pozwolił zachować tam niektóre dawne, archaiczne rysy kultury pasterzy mongolskich i pamięć o tym, co nie poddaje się już naszej obserwacji.

Eleci i Miangaci należą do ludów mówiących językami mongolskimi i zaliczani są do mongolskich mniejszości narodowych językowo i kulturowo spokrewnionych z Chałchasami. Znaczna część Eletów, których liczbę szacuje się na ponad 5000, zamieszkuje somon Erdenebüren w ajmaku kobdoskim. Oprócz nich mieszka tam kilkanaście rodzin kazachskich. Mniejszą grupę Eletów spotykamy także w centralnej części Mongolii, na północ od jeziora Ogijn, na terenie dwóch somonów ajmaku archangajskiego. Jednakże, jak sądzą niektórzy badacze (np. Ch.C. Rał'din) grupa ta w znacznie mniejszym stopniu zachowała cechy charakterystyczne dla tzw. Ojratów (zachodnich Mongołów) niż grupa zamieszkująca somon Erdenebüren¹.

Miangaci, liczący ponad 4000 osób, zamieszkują (wraz z częścią Derbetów) somon Miangad. Zaliczani są oni także do Ojratów, choć np. G.N. Potanin traktował ich jak zmongolizowanych Urianchajów. Najczęściej jednak wyprowadza się ich pochodzenie od Chotgojtów. Wspomina o tym także legenda, jaką opowiedziano nam w somonie Miangad. Pamiątką po wydarzeniu, jakim było oddzielenie się przodków dzisiejszych Miangatów od Chotgojtów w celu założenia odrębnego choszonu (jednostki administracyjnej feudalnego państwa mongolskiego), co miało

---

¹ Ch. C. Rał'din, *Etniczeskoj sostaw sowriemiennogo nasielenija Mongolskoj Narodnoj Riespubliki*, [w:] *Problemy etnografii i etniczeskoj istorii narodow Azii*, Moskwa 1968, s. 25-26.

miejsce w końcu XVIII w. lub na początku XIX, są m. in. aplikacje w kształcie pochwy na nóż naszywane na stroje kobiece. Do niedawna kobiety miangackie nosiły także za pasem nóż i krzesiwo. Wytłumaczenie tego faktu, tak obcego kulturze mongolskiej, nie zezwalającej na ogół kobietom na używanie tzw. „męskich” przedmiotów, jest następujące: utworzenie oddzielnego choszunu było możliwe tylko wtedy, jeśli oddzielająca się grupa liczyłaby 1000 mężczyzn (mongolskie słowo mianga znaczy tysiąc). W grupie tej nie było jednak tylu przedstawicieli tej płci, aby więc zrealizować pierwotne zamiary część kobiet przebrano w stroje męskie².

Kultura Eletów i Miangatów nie jawi się nam jako zupełnie biała plama na mapie etnograficznych badań. W literaturze znajdujemy nieco opisów niektórych jej dziedzin, informacje o podstawach gospodarki, kulturze materialnej, religii, folklorze, etnogenezie, obrzędach rodzinnych, zebrane m. in. przez mongolską ekspedycję etnograficzną w latach pięćdziesiątych (przez B. Sandaga, S. Badamchata, L. Sonomcerena) czy wcześniej, w latach trzydziestych, przez Dżamcarano i Ceweena³. Nieco materiałów dostarczyły także relacje podróżników (przede wszystkim rosyjskich) oraz prace radzieckich i węgierskich ekspedycji naukowych (przede wszystkim lingwistów). W bieżącym roku ekspedycja etnograficzna Mongolskiej Akademii Nauk przeprowadziła na terenie zachodniej Mongolii prace skoncentrowane głównie na problematyce obrzędowości rodzinnej. Na rezultaty tych prac będziemy jednak musieli trochę poczekać.

Cennym źródłem do poznania dziejów i kultury interesujących nas grup są zabytki piśmiennictwa ojracckiego, pisane tzw. jasnym pismem, które zostało stworzone w 1636 r. Dzięki nim otrzymaliśmy wiele danych do historii plemion ojraczkich i jej bohaterów, informacje o prawach, religii, kultach, wiedzy itp.⁴ Nie przeprowadzono jednak do tej pory kompleksowych badań nad kulturą mongolskich mniejszości narodowych, nie podejmowano ważniejszych prób wyjaśnienia obserwowanych zjawisk.

Członkami tegorocznej ekspedycji etnograficznej PAN byli: prof. dr Witold Dynowski (kierownik), dr Sławoj Szynkiewicz i autorka tego sprawozdania, reprezentujący IHKM PAN.

Dr S. Szynkiewicz prowadził badania nad rodziną, stosunkami wewnątrz tej grupy, społecznymi uwarunkowaniami jej funkcjonowania i obrzędowością. W szczególności badał on zagadnienia związane z pokrewieństwem, zwyczajami rodzinnymi i dorocznymi, kultami i symboliką. W sferze pokrewieństwa i pochodzenia skoncentrował się na regułach dziedziczenia, podziału rodu i lineażu, zakresie egzogamii i tradycjach matrylateralnej wymiany małżeńskiej oraz identyfikacji etnicznej. Za najważniejsze osiągnięcia należałoby tu uznać stwierdzenie (po raz pierwszy w terenie, a więc poza źródłami pisanymi) występowania lineażu w Mongolii oraz zebranie dowodów na to, że utrzymanie się funkcjonujących rodów u Ojratów należy przypisać oddziaływaniu władz feudalnych przed rewolucją, które traktowały rody jako fragment struktury administracyjnej.

W zakresie zwyczajów rodzinnych S. Szynkiewicz badał zachowanie związane z rozwodem, rolę krewnych macierzystych w życiu obrzędowym (gdzie uzyskano nowe informacje np. o pomocy przy uzdrawianiu chorego dziecka) i inne dotyczące zachowań tworzących tzw. kompleks awunkularny, obrzędowością weselną,

² Podobne legendy znajdujemy u B. Sandaga, *Mjangadyn garał üüsljñ asuudlaas*, Etnografijn Sudlaal, Ulan Bator 1969, t. 4, s. 81-103, oraz u L. Sonomcerena, *Mjangad jastny dzan ujlijñ tuchaj towcz temdeglel*, Studia Museologica, Ulan Bator 1975, t. 2, s. 52-53.

³ D. Perlee, *Etnograficzeskije issledowanija w Mongolskoj Narodnoj Rjespublikie*, [w:] *Trudy VII Mieżdunarodnogo Kongriessa Antropologiczeskich i Etnograficzeskich Nauk*, Moskwa 1970, t. 9, s. 346-349.

⁴ Ch. Luwsanbaldan, *Tod üseg, tüünij dursgaluud*, Ulan Bator 1975

pogrzebową i związaną z dzieckiem. Zebrał on nowe materiały wyjaśniające pewne zwyczaje pochówkowe dzieci i pozwalające wiązać je szerzej z obrzędowością ludów tureckich. Ustalił ponadto występowanie cmentarzy lineazowych i potwierdził pochówkowe zwyczaje wspominkowe.

Po raz pierwszy w etnograficznych badaniach terenowych podjęty został temat adopcji, który jednak udało się opisać tylko częściowo. Oddzielne zagadnienie w ramach badanych zwyczajów rodzinnych stanowiła tabuizacja imion ludzkich.

Badając obrzędowość doroczną, zwłaszcza noworoczną i letnią, S. Szynkiewicz wyodrębnił kompleks obrzędów związanych z początkiem lata jako konkretnego obrzędu kalendarzowego.

Badania nad kultami przyniosły nowe dane na temat ofiar składanych ognio- wi i pozwoliły stwierdzić, że obrzęd ten dokumentuje utrzymanie się do początku XX w. form wielkorodzinnych. S. Szynkiewicz badał ponadto formy kultu towarzyszące zwyczajom związanym ze zwierzętami oraz zwyczaje związane z kośćmi zwierzęcymi.

Próbował on także wyjaśnić zachowania powiązane z symboliką płodności oraz pojęcie siły życiowej *chij-mor*.

Autorka tego sprawozdania, zbierając materiały do zagadnienia „Kultura ludyczna pasterzy mongolskich” uzyskała informacje odnośnie do form rozrywki spotykanych najczęściej wśród pasterzy (należących do poszczególnych grup płci i wieku) uwzględniając zmiany, jakim podlegały zarówno same zachowania ludyczne (gry, zabawy itp.), jak i ich popularność. Baczniejszą uwagę zwróciłam przede wszystkim na formy, których korzenie sięgają odległej przeszłości, mające wielowiekową tradycję w kulturze mongolskiej, takie jak „trzy gry męźnych” (*erijn gurwan naadam*) tj. wyścigi koni, zapasy i łucznictwo oraz *cagaan mod*, *atag melchij*, *choroł*, *ger barich*, *szagaj*, *domino* i szachy. Podjęłam próbę wyjaśnienia ich miejsca i roli w kulturze, przyczyn przetrwania i zmian w pełnionych funkcjach społeczno-kulturowych. Próbowałam ponadto określić przyczyny i okoliczności zaniku innych, występujących dawniej, form rozrywki pasterzy.

We wszystkich zachowaniach ludycznych (przede wszystkim w grach i zabawach) starałam się odnaleźć nici łączące je z kulturą widzianą szerzej, traktując je jak soczewkę skupiającą niektóre cechy tej kultury. Szukałam w nich m. in. odbicia dawnych obrzędów, wierzeń i kultów, stosunków społecznych, charakteru gospodarki itp. Interesowały mnie czasowo-przestrzenne ramy tych form oraz ich spontaniczna przypadkowość, jak i organizacja, to co powszednie i co należy do zespołu zachowań świątecznych. Oddzielne pytania dotyczyły zachowań uczestników gier i zabaw, widzów i „aktorów”, prób przywołania szczęścia, wspomnienia losu lub zapeszenia przeciwnika.

Nieco mniej miejsca, z uwagi na brak czasu, poświęciłam warunkom sprzyjającym rozwojowi poszczególnych form rozrywki, takim jak charakter środowiska naturalnego, rodzaj potrzeb kulturalnych, rozplanowanie przestrzenne, np. centrum somonowego, brygad i aili (grup jurt powiązanych wspólnymi zadaniami gospodarczymi) pasterskich i odległości między nimi w odpowiednich porach roku, rytm przekoczowań i in.

Za najważniejsze rezultaty prac, jakie przeprowadziłam w bieżącym roku, uważałabym ustalenie związków między niektórymi gram i zabawami a obrzędami dorocznymi i rodzinnymi, przede wszystkim tzw. obrzędami przejścia, gdzie owe formy występują wyraźnie w funkcjach wspomagających obrzęd lub odzwierciedlających jego dawne rysy i znaczenie.

Uzyskałam także, po raz pierwszy w terenie, informacje o zakazach dotyczących niektórych zabaw (np. lalkami i figurkami zwierząt: psa i wrony). Zakazy te miały podłoże religijno-magiczne i związane były z wierzeniami, iż zabawa przedmiotem ukształtowanym np. tak jak lalka na podobieństwo człowieka lub

figurkami niektórych zwierząt może sprowadzić nieszczęście na rodzinę bawiącego się nim dziecka. Brak lalek w tradycyjnym zestawie zabawek dziecięcych, który nurtował wielu mongolistów, wiąże się silnie z funkcjami, jakie pełniły figury mające kształt człowieka (robione przez lamów) w obrzędach mających na celu oczyszczenie np. jurty i zamieszkującej ją rodziny z niepowodzeń lub chorego z nekającej go niemocy.

Przy badaniu genezy niektórych form rozrywki zapisałam wiele legend związanych z powstaniem lub przeniknięciem owych form na tereny Mongolii. Na tym przykładzie uwypuklają się bardzo wyraźnie kulturowe wpływy Chin. Zaznaczają się one ponadto w utrzymującym się do dziś nazewnictwie przedmiotów używanych przez uczestników różnych gier oraz w towarzyszącym tym grom słownictwie.

Równoległe do prac polskich członków ekspedycji, jej tłumacz, pracownik naukowy MAN, D. Tangad, prowadził badania nad słabo jeszcze poznaną sferą kultury mongolskiej, jaką jest symbolika. Przedmiotem jego badań była symbolika różnych rodzajów ruchu, kolorów, figur geometrycznych, liczb, słów (przede wszystkim *saŋn*, tzn. dobry, pozytywny i *saŋchan* — ładny) oraz zwierząt należących do 12-letniego cyklu kalendarzowego, w którym każdy rok oznaczony jest nazwą jednego z 12 zwierząt, np. myszy, krowy, tygrysa itd. Oprócz tych 12 zwierząt, przedmiotem szczególnej uwagi Tangada była symbolika psa. Otrzymał on tam wiele interesujących informacji, wskazujących m.in. na mitologiczne związki pochodzeniowe psa i człowieka, znajdujące swój wyraz m.in. w obrzędach i zwyczajach pochówkowych.

W somonie Erdenebüren członkowie ekspedycji zostali zaproszeni do uczestnictwa w weselu, jako goście strony pana młodego. Mieliśmy więc nieczęstą okazję obserwowania współczesnego obrzędu weselnego, sporządzenia dokumentacji fotograficznej i porównania zachowań, których byliśmy świadkami z informacjami znanymi nam z literatury i dotyczącymi wcześniejszych okresów⁵.

W somonie Miangad natomiast obserwowaliśmy dwudniowe święto naadom, organizowane dla uczczenia kolejnej rocznicy zwycięstwa Rewolucji 1921 r. i podsumowania wyników roku gospodarczego. Zasadniczym punktem naadomu były, jak to jest w zwyczaju, wyścigi koni należących do różnych grup wieku i zapasy. Obserwacje, jakie przeprowadziliśmy dostarczyły nam wielu informacji o zachowaniach uczestników, o samej organizacji i oprawie tego święta, o kontynuacji bądź też zaniku tradycyjnych zwyczajów naadomowych.

Iwona Kabzińska-Stawarz

TRADYCJA WE WSPÓŁCZESNEJ KULTURZE MONGOLSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ

Sale Uniwersytetu Warszawskiego i Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie gościły w dniach 24 i 25 października 1978 r. uczestników wydarzenia wielce ważnego i interesującego nie tylko dla mongolistów. Wydarzeniem tym była konferencja zorganizowana przez pracowników wyżej wymienionych instytucji, etnografów zajmujących się problematyką mongolską. Obok naukowców polskich uczestniczyli w niej także goście reprezentujący niektóre ośrodki mongolistyki w Europie, Azji i Australii, etnografowie i językoznawcy.

Jak podkreślił prof. dr Witold Dynowski otwierając konferencję, sale, w których prezentowano referaty i miejsca, gdzie goszczono uczestników tego zebrania,

⁵ Np. B. Ch. Toda j e w a, *Swad'ba u Eljutow*, [w:] *Issledowanija po wostocznoj filologii*, Moskwa 1974, s. 250-255.

są materialną częścią instytucji związanych od dawna z polskimi studiami nad kulturą Mongolii. Z Uniwersytetem Warszawskim łączą się np. nazwiska S. Kowalewskiego, W. Kotwicza, T. Lewickiego, współcześnie zaś S. Kałużyńskiego. IHKM PAN stał się natomiast gniazdem, w którym narodziła się i została zrealizowana koncepcja polskiej ekspedycji etnograficznej do Mongolii, mającej już swą kilkunastoletnią historię. Dzięki tej ekspedycji udało się nawiązać bezpośrednią współpracę z Mongolską Akademią Nauk, reprezentowaną przez jej przewodniczącego prof. Szerendyba i kierownika Instytutu Historii prof. Nacedordża, oraz wyjaśnić wiele procesów kulturowych zachodzących w tym wybitnie pasterskim kraju Azji.

Referaty, jakie zostały wygłoszone podczas konferencji, zostaną przedstawione (niejednokrotnie w wersji znacznie rozszerzonej) w najbliższym tomie „Etnografii Polskiej”. W tym miejscu ograniczam się więc tylko do zasygnalizowania faktu zorganizowania spotkania tego rodzaju i podania (w ogromnym skrócie) zasadniczych informacji o problematyce poruszanej przez autorów poszczególnych referatów.

Zakres tematyczny konferencji był bardzo szeroki. Hasło, pod jakim została ona zorganizowana („Tradycja we współczesnej kulturze Mongolskiej Republiki Ludowej”), zezwalało na znaczną dowolność i umożliwiało wielokierunkowe poszukiwania tego, co należało do innej epoki, lecz co funkcjonuje jeszcze w kulturze współczesnej Mongolii, w zmienionym niejednokrotnie znaczeniu i formie. Tak szerokiemu sformułowaniu problemu zawdzięczamy też i to, że uczestniczyć w niej mogły aktywnie osoby zajmujące się różnymi sferami kultury mongolskiej, a nie tylko wąskie grono specjalistów.

Referaty zaprezentowane przez uczestników konferencji można podzielić na kilka grup tematycznych:

- 1) generalne rozważania nad niektórymi podstawowymi cechami współczesnej kultury mongolskiej;
- 2) podłoże współczesnych procesów społeczno-kulturowych i jego ślady we współczesnej kulturze Mongolii;
- 3) niektóre cechy kultury materialnej pasterzy mongolskich;
- 4) wierzenia, obrzędy, kulty i inne elementy tzw. kultury duchowej;
- 5) język i zabytki piśmiennictwa jako źródło etnograficzne w badaniach kultury mongolskiej.

Autorzy referatów bazowali na różnych źródłach, od literatury i ikonografii poprzez materiały pochodzące z badań terenowych do kolekcji muzealnych.

Ad. 1. W referacie wprowadzającym prof. dr Zofia Sokolewicz, reprezentująca Uniwersytet Warszawski, przedstawiła swe rozważania nad funkcjami kultury tradycyjnej we współczesnym społeczeństwie mongolskim (*Functions of Traditional Culture in the Modern Mongolian Society*). Wykorzystując przede wszystkim materiały terenowe, stanowiące rezultat badań polskiej ekspedycji etnograficznej, starała się ona udokumentować tezę o częściowej adaptatywności tradycyjnych wzorów do współczesnej kultury pasterzy mongolskich, wiążąc to zjawisko m.in. z tzw. urbanizacją stepu. Mówiąc o tych cechach tradycyjnych wzorów zachowań, które utrzymują się do dziś, wspomniano m.in. o stosunku do zwierząt i przyrody, o formach nauki, pasterstwa i in. Określono także po krótko możliwości, jakie stwarza współczesna kultura indywidualnej ekspresji potrzeb i charakterów jednostek, a więc ich samorealizacji, porównując je z warunkami kultury tradycyjnej. W swym referacie Z. Sokolewicz podkreśla ogromne znaczenie etnograficznych badań terenowych w Mongolii dla poznania ogólnych prawidłowości zmian społeczno-kulturowych, transformacji, rozkładu i zachowania się elementów tradycyjnych w warunkach tych zmian oraz dla lepszego zrozumienia własnej kultury i jej tradycji.

Ad. 2. Niektóre rysy procesów społeczno-kulturowych, jakie zaszły i zachodzą nadal w Mongolii, zostały omówione w kilku referatach, zaliczonych w zaprezentowanym tu przeze mnie podziale tematycznym do grupy drugiej.

Dr G. Cerenchand, pracownik naukowy Mongolskiej Akademii Nauk, reprezentujący na konferencji kraj, będący przedmiotem badań jej uczestników, nakreśliła niektóre cechy procesu tworzenia się współczesnego narodu mongolskiego (*K niekotorym woprosam etniczieskogo processa w MNR*), kontynuując swym wystąpieniem tradycje etnografii mongolskiej, w której wiele miejsca poświęcono badaniom nad etnogenezą, kulturą grup etnicznych zamieszkujących Mongolię i jej przeobrażeniom oraz tworzeniu się jednego narodu mongolskiego w warunkach ustroju socjalistycznego. Tezę o zacieraniu się różnic kulturowych między poszczególnymi narodowościami udokumentowała ona wynikami badań terenowych, na których podstawie stwierdzono wytworzenie się znacznych podobieństw w języku, obyczajach, odzieży, stosunkach społecznych (przede wszystkim rodzinnych) i ekonomicznych, obrzędach itp. Określono tu także rolę rodziny jako nośnika tradycji i cech kulturowych charakterystycznych dla poszczególnych grup etnicznych MRL. Zastanawiając się nad zjawiskami sprzyjającymi rozwojowi procesu integracji kulturowej, G. Cerenchand wskazała na takie czynniki, jak małżeństwa mieszane oraz podobieństwo struktury ekonomicznej i podstaw egzystencji poszczególnych narodowości.

Odległego już dziś podłoża historyczno-kulturowego procesów, jakie obserwujemy dziś w Mongolii, sięgał referat prof. dr. Anatolija Chazanowa (ZSRR) pt. *Some Notes on the Origin of Genghis Khan's State*.

Warunki życia i ogólny obraz kultury jednej z grup etnicznych zamieszkujących Mongolię scharakteryzowała dr Erika Taube (NRD). Jej referat zatytułowany *Sowriemiennoje położeniije tuwincew siewłero-zapada MNR* oparty był także na wynikach badań terenowych i stanowił rodzaj miniatury (z uwagi na ograniczone ramy czasowe poszczególnych wystąpień) monografii. Badając kulturę Tuwińców MRL, E. Taube zwróciła uwagę na utrzymywanie się niektórych tradycyjnych zachowań w kulturze tej grupy. Są one obecne m.in. w sferze pracy (zajęcie podstawowych i dodatkowych), w typie domostwa i jego wyposażenia, w zwyczajach i obrzędach rodzinnych, w charakterze kontaktów między krewnymi, w ustnej twórczości, np. bajkach, w których dźwięczą jeszcze echa dawnych wierzeń szamańskich. Spojrzenie na kulturę Tuwińców MRL odbiegało od tradycyjnego opisu etnograficznego. Próbowano tam przede wszystkim połączyć informacje dotyczące poszczególnych dziedzin kultury, ukazać funkcjonowanie poszczególnych zachowań, systemowe powiązania i ich znaczenie, przedstawiając tę kulturę jako zjawisko barwne i dynamiczne.

W poszukiwaniu wyjaśnień obserwowanych zjawisk dr Taube sięgnęła m.in. do warunków życia, położenia geograficznego i kontaktów sąsiedzkich Tuwińców z innymi narodami, np. Kazachami.

Bardziej szczegółowe tematy, związane z przeobrażeniami społeczno-kulturalnymi, podjęli: Roberte Hamayon i Kurumi Sugita (Francja) oraz Jacek Olędzki i Lech Mróz, reprezentujący Uniwersytet Warszawski.

Referat przedstawiony przez R. Hamayon, członka Equipe Ecologie et Anthropologie des Sociétés Pastorales, dotyczył władzy mężczyzn przekazanej poprzez język kobiet i zawierał analizę opozycji: junioralny-senioralny, wyrażających się w sferze płci, wieku i pozycji społecznej. Dzięki tej analizie otrzymaliśmy semantyczny obraz tych opozycji. Przykłady z tzw. „języka kobiet” operującego ekwiwalentami tabuizowanych zwrotów umieszczono w kontekście wielu innych przejawów binarnego przeciwieństwa junioralności i senioralności.

Japonka K. Sugita, wchodząca również w skład wyżej wymienionej ekipy, szeroko omówiła zmiany, jakim podlegała pozycja kobiety mongolskiej w różnych

okresach historycznych, na różnych terenach tego kraju, poszukując również przyczyn tych przeobrażeń. Jej referat (*Notes on the Role and Status of Mongolian Women*) przygotowany został na podstawie bogatego zestawu źródeł pisanych. Omówiono w nim m.in. miejsce i rolę kobiety w rodzinie i grupie krewniaczej, charakter związków seksualnych, zwyczaje związane z małżeństwem, przywileje i zakazy obowiązujące kobiety.

Dr J. Olędzki i mgr L. Mróz brali wielokrotnie udział w pracach polskiej ekspedycji etnograficznej w Mongolii. Ich referat *Narodnoje predstavlieniye o choroszim skotowodie* (Wizerunek dobrego pasterza) powstał też przede wszystkim na bazie materiałów ekspedycyjnych. Przedstawiono w nim pewien model — ideał pasterza, preferowany obecnie w Mongolii, zwracając uwagę na zachowania osób, które można by określić mianem dobrych pasterzy, ich stosunek do zwierząt i ludzi oraz walory duchowe i moralne.

Ad. 3. Niektórym cechom materialnej kultury Mongołów, a raczej możliwościom odtworzenia ich na podstawie źródeł, jakimi są zachowane do dziś formy ustnej twórczości pasterzy, poświęcony był referat prof. dr. Walthera Heissiga (RFN) *Reconstructing Mongolian Material Culture from Literature Sources*. W referacie cytowane były fragmenty poezji ludowej, oracji i życzeń (ogłoszonych drukiem lub zebranych w terenie), jakie wypowiadano np. podczas produkcji wołoku, strzyżenia owiec i innych prac sezonowych i w których mówi się wiele o cechach zwierząt i uzyskanych od nich produktów, o sposobach ich obróbki i wykorzystania przez człowieka. Podano też np. tekst oracji będącej opisem produkcji *archi*, mongolskiej wódki. Dokładnie opisano także, cytując słowa życzeń, proces zdobienia przedmiotu. Wypowiedziane słowa dotyczyły nie tylko samego aktu tworzenia *mandali*, będącej ornamentem, lecz były również śladem wierzeń, według których owa *mandala* była symbolem świątyni — domu Buddy.

Ad. 4. Kolejna grupa referatów poświęcona była niektórym obrzędom, zachowaniom, wierzeniom itp. wchodzącym w skład tzw. kultury duchowej. Do grupy tej należały przede wszystkim referaty członków ekspedycji etnograficznej PAN dr. Sławoja Szynkiewicza, dr. Jerzego S. Wasilewskiego i mgr Iwony Kabzińskiej-Stawarz oraz referat przedstawiciela MRL prof. dr. Ch. Luwsandżawa. Bazą wszystkich referatów były materiały pochodzące z badań terenowych.

Referat dr. Szynkiewicza *Wedding as Ceremonial Confirmation by Relating to Culture Past* (Wesele jako obrzęd uświęcenia przez przeszłość kulturową) wyjaśniał niektóre zachowania uczestników obrzędu weselnego, np. odizolowania panny młodej od jurty, w której ma się odbywać część wesela, jakby uznawano ją za zmarłą, i następnie wynoszenia jej przez drzwi jurty, w której przebywała; obmywanie twarzy członków orszaku weselnego, gdy zatrzymują się oni przy skrzyżowaniu dróg; przyjazd mężczyzny po żonę z bronią, zawody towarzyszące weselom i in. Wyjaśnienia tych zachowań szukano m.in. w ich sankcji mitologicznej, w formach funkcjonowania w kulturze mongolskiej kategorii żywy-martwy, swój-obcy, przyjazny-podstępny itp., w bogatym zespole symboliki płodności i siły ożywiającej oraz w wierzeniach religijnych.

Innego rodzaju zachowania, obserwowane dziś jeszcze w Mongolii i związane z przywoływaniem pomyślności, wyjaśnił J. S. Wasilewski, mówiąc o podstawowych kategoriach języka symbolicznego w kulturze tradycyjnej Torgutów Altaju (*Basic Categories of the Symbolic Language in the Traditional Culture of the Altai-Torguts*). Analizując takie zachowania, jak np. sposoby leczenia chorych, rozbijania kości *suudžny jas* przed świętem noworocznym *Cagaan Sar*, zakaz zatrzymywania się jeźdźców przy tej kości leżącej w stepie, sposoby obchodzenia się z ciałem dziecka zmarłego przed trzecim rokiem życia i in., umieścił je w kategoriach opozycji mających charakter dychotomiczny, takich jak: pełne-puste, zgubione-znalezione, świadome-nieświadome, ruch obrotowy zgodny ze Słońcem i prze-

ciwny oraz wszelkie rytualne inwersje, będących elementami najprostszej wizji świata i najprostszej kategoryzacji zjawisk na „tak” i „nie”, mniej skomplikowanej np. od wizji kosmogonicznych i mitologicznych, w których dominują podziały na 3 części (triady).

Hipotetyczną koncepcję o związku mongolskiej gry *cagaan mod* z kultem płodności (*Mongolskaja igra cagaan mod kak otrażenie kulta prirody i ognia*) przedstawiła I. Kabzińska-Stawarz (IHKM PAN). Związki te dostrzegła ona analizując m.in. czas, w jakim gra ta pojawia się najczęściej, jej występowanie w uświadamianej do dziś przez część pasterzy roli impulsu dla odradzającej się i rozwijającej przyrody, oraz nazewnictwo. Ten ostatni element poddany analizie pozwala przypuszczać, że korzenie *cagaan mod* sięgają zachowań związanych z kultem ognia. Autorka referatu starała się udowodnić, iż między kultem ognia a kultem płodności, będącym częścią kultu przyrody, istnieje szereg powiązań. Za najważniejsze należałoby tu uznać występowanie postaci kobiecych jako obiektu tych kultów (matki Ognia i matki Ziemi). Kobieta zaś, przez swe funkcje reprodukcyjne, wiązana jest jednoznacznie we wszystkich kulturach z płodnością.

Prof. dr Ch. Luwsandżaw mówił o niektórych tradycyjnych zwyczajach związanych z mlekiem (*On some Traditional Customs Connected with Milk among Mongols*). Przedstawił on szereg zachowań, w których mleko występuje w funkcji magicznej i ceremonialnej, towarzyszących przede wszystkim obrędom rodzinnym, gospodarskim i większości świąt. Poruszył także mniej znaną stronę tego interesującego zagadnienia, jaką są zakazy związane z mlekiem, np. zakaz ofiarowywania opiekunom przyrody mleka wielbłądzic z obawy, iż mogłoby to spowodować nadmierne opady śniegu, zakaz częstowania sąsiadów i obcych mlekiem przez 3 dni po dokonaniu kastracji zwierząt i in. Zastanawiając się nad przyczynami powszechnej obecności mleka i jego produktów w obrzędach prof. Luwsandżaw wspominał o wielkiej randze białego koloru w kulturze mongolskiej, o diecie pasterza opartej na produktach mlecznych i pracochłonności, jakiej wymaga ich przygotowanie.

Ad. 5. Językoznawców reprezentował prof. dr Stanisław Kałużyński, który mówił o *Systemie imion własnych w „Tajnej historii Mongołów”*. Wychodząc od analizy imion męskich i kobiecych zawartych w tym wciąż jeszcze na nowo odkrywanym źródle do historii i kultury Mongolii i charakterystycznych dla Mongołów okresu dynastii Czyngis-chana, wyodrębnił on kilka kategorii imion własnych. Nawiązując następnie do współczesnego języka, poinformował on o tym, jakiego rodzaju imiona zachowały się do dzisiaj, jakie uległy zmianom (np. rozszerzeniu lub zawężeniu zakresu znaczeniowego), które wreszcie z nich nie doczekały się swej dziejowej kontynuacji.

Na zakończenie zorganizowano tzw. obrady okrągłego stołu. Spotkanie to przerodziło się w ze wszech miar pożyteczną wymianę informacji o pracach ośrodków, które były reprezentowane przez uczestników warszawskiej konferencji mongolistycznej, o kierunkach prowadzonych przez nie badań, osiągnięciach poszczególnych pracowników i zespołów oraz o zamierzeniach na przyszłość.

Dla uczestników konferencji zorganizowano także całodzienną wycieczkę autokarową do Żelazowej Woli, Łowicza i Nieborowa. Wysłuchali oni także pięknego koncertu muzyki cerkiewnej, który odbył się w niecodziennej oprawie kościoła ewangelickiego na Pl. Małachowskiego w Warszawie.

Iwona Kabzińska-Stawarz

OGÓLNOPOLSKI PRZEGLĄD KULTURY LUDOWEJ POLSKICH GÓR

Pod hasłem „Drzewiej” w dniach 7 i 8 października 1978 r. odbyła się w Istebnej na terenie Beskidu Śląskiego sesja poświęcona kulturze ludowej polskich gór. Zorganizowana ona została przez Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich w Katowicach, które powstało w 1963 r., jako pierwsze tego rodzaju stowarzyszenie studenckie w Polsce, utworzone na mocy porozumienia zawartego pomiędzy Radą Naczelną ZSP i Zarządem Głównym PTTK. Wśród bogatej i różnorodnej działalności tego Koła, jak rajdy, sejmiki turystyczne, opracowywanie nowych i atrakcyjnych szlaków, pozwalających na poznanie zapomnianych rejonów Beskidów, wydawnictwa szkoleniowe, zakładanie tzw. „chatek”, spełniających rolę schronisk itp., na szczególną uwagę zasługuje zainicjowana w 1978 r. akcja, mająca na celu zwrócenie uwagi na trwałe wartości kultury ludowej mieszkańców polskich gór. Ideę tego przedsięwzięcia najlepiej zilustrują słowa samych organizatorów, zawarte w programie wspomnianej sesji: „Stary czas ustępuje nowemu. Ginie tradycja, obyczaj, regionalne budownictwo, milknie muzyka, śpiew i gwara góralska... Zmienia się oblicze współczesnej wsi. Zachowane po dziś dzień relikty dawnej kultury ludowej przechodzą w zapomnienie... Niech ten przegląd organizowany odąd rokrocznie będzie próbą zwrócenia uwagi na nieprzemijające wartości drzemiące w góralskiej kulturze ludowej. Może uda nam się je obudzić, przywrócić dawny blask tak, jak drzewiej bywało”. Zainteresowanie kulturą ludową Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich w Katowicach przejawia się również w jego wydawnictwach. Wśród opracowań na uwagę zasługują: P. Bednorza, *Kilka uwag na temat etnografii* (1974) i A. Pałubickiego, *Góraliszczyna* (1978) oraz *Redyk* (1978). Celem tych publikacji, stanowiących materiał szkoleniowy, jest zapoznanie przewodników studenckich z określonym działem kultury ludowej, np. budownictwem, strojem, pasterstwem i innymi, bowiem — jak pisze A. Pałubicki — „przewodnictwo to nie tylko umiejętność przeprowadzenia grupy... to również umiejętność zainteresowania uczestników wycieczek otaczającą ich kulturą ludową góralszczyzny” (*Góraliszczyna*, Katowice 1978, s. 3).

Założenia powyższe zdecydowały w dużym stopniu o zorganizowaniu omawianej sesji, do udziału w której zaproszono zarówno szerokie grono studenckich działaczy turystycznych z całej Polski, jak też przedstawicieli dyscyplin naukowych, zajmujących się problematyką karpacką. Inauguracyjny referat pt. *U górali polskich* wygłosił R. Reinfuss, dając przegląd kultury ludowej grup etnograficznych terenów górskich, bogato ilustrowany przeźrocami. Muzyka górali polskich była przedmiotem prelekcji A. Szurmiak-Boguckiej. Referat ten, którego poszczególne partie egzemplifikowane były występami kapeli podhalańskiej z Bukowiny Tatrzańskiej, należał do szczególnie atrakcyjnych i cieszył się powszechnym aplauzem. Należy żałować, iż w zakresie folkloru góralskiego zabrakło zapowiedzianego odczytu T. Staicha na temat poezji.

Kolejna grupa referatów dotyczyła Beskidu Śląskiego, na obszarze którego odbywała się powyższa sesja. Referat problemowy określający Beskid Śląski jako region etnograficzny wygłosiły Z. Szromba-Rysowa i D. Tylkowa, przedstawiając między innymi zainteresowania tym regionem, jego zróżnicowania kulturowe, a także tematykę oraz wyniki podejmowanych prac, zwłaszcza przez Zakład Etnografii IHKM PAN w Krakowie, kontynuowanych obecnie przez Pracownię Etnograficzną. Uzupełnieniem tego wystąpienia był komunikat T. Dobrowolskiej na temat aktualnej działalności badawczej Katedry Etnografii Słowian UJ na obszarze Beskidu Śląskiego.

Chłopskie pamiętniki stanowiły przedmiot referatu Jana Brody, badacza regionalnego z Górek Wielkich koło Brennej, który dokonał szczegółowej analizy

różnych form tzw. „zapiśników”. Kolejna wypowiedź A. Kopoczki o instrumentach ludowych Beskidu Śląskiego ilustrowana była przez dziecięcy zespół muzyczny z Istebnej-Zaolzia, kierowany przez Józefa Brodę. W tym miejscu wypada jeszcze wspomnieć o występie amatorskiego zespołu pieśni i tańca z Jaworzynki.

Godne podkreślenia wydaje się zaproszenie do udziału w przeglądzie kultury ludowej polskich gór w Istebnej badaczy folkloru Beskidu Śląskiego (leżącego na terytorium Czechosłowacji). Jako prelegenci wystąpili tam D. Kadłubiec i J. Ondrusz, którzy zapoznali uczestników sesji z problematyką prac badawczych prowadzonych przez ośrodki polskie w Karwinie i Ostrawie. Akcentem finalnym tych wypowiedzi był występ polskiego zespołu folklorystycznego „Gorol” z Jabłonkowa, który na tym terenie działa już od 1948 r.

Omawiając sesję trudno pominąć oprawę plastyczną sali obrad w schronisku „Zaolziańska”, przygotowaną przez H. Antoszewską. Zgromadzone eksponaty kultury ludowej z Beskidu Śląskiego wielokrotnie ilustrowały przedstawianą w wystąpieniach problematykę.

Kończąc należy podkreślić raz jeszcze cenną inicjatywę podjętą przez Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich w Katowicach, które potrafiło tak znakomicie przygotować i zorganizować sesję, a także zainteresować nią szerokie grono przewodników górskich, prelegentów, obserwatorów oraz przedstawicieli środków masowego przekazu. Potrafili również stworzyć przyjemną i koleżeńską atmosferę, która stanowiła jeszcze jeden walor tego interesującego i ważnego spotkania. Należy im się za to szczególne uznanie. Nawiązana współpraca z etnografami, której waga wielokrotnie podkreślana była przez organizatorów sesji, będzie z obopólną korzyścią nadal kontynuowana w zaplanowanych kolejnych spotkaniach w różnych regionach Polskich Karpat.

Zofia Szromba-Rysowa, Danuta Tyłkowa

SYMPOZIUM O CHOTÁRNYCH SÍDLACH, T.J. OSADACH POŁOŻONYCH POZA CENTRUM WSI. CZADCA, 10-12 X 1978

Polskim etnografom znana jest inicjatywa czechosłowackiej sekcji międzynarodowej komisji do badania kultury w Karpatach i na Bałkanach. W ostatnim dziesięcioleciu zorganizowała ona kilka różnotematycznych konferencji z udziałem międzynarodowych uczestników. Poza tym z inicjatywy poszczególnych podkomisji w ostatnich latach odbyło się szereg seminariów z udziałem badaczy krajowych. Jednym z nich było *Sympózium o chotárnych sídlach*, tj. osadach położonych poza macierzystą wsią na obszarze gminy, który w języku słowackim określa się słowem *chotár*. W tłumaczeniu oznacza to wszystkie ziemie (pola, łąki, lasy itp.) należące do wsi, a więc również obszary znajdujące się poza granicą gruntów stale uprawianych. Przedmiotem sympozjum były zatem osady na takim właśnie obszarze położone; odbyło się ono w Czadcy na Kisucach. Ideę tego spotkania podjęła podkomisja do stosunków społecznych założona w 1972 r. Przy organizacyjnej pomocy Kisuckiego Muzeum, kierowanego przez P. Maráky'ego, obrady toczyły się w ciągu dwóch dni, w czasie których referaty wygłosili czescy i słowaccy etnografowie oraz przedstawiciele historii i geografii.

Pierwotny plan urządzenia sympozjum o problematyce osadniczej, specyficznej dla karpacko-bałkańskiej wsi, przewidywał jako jego przedmiot *kopanice* (tzn. osady rozrzucone po zboczach gór typu przysiółkowego, powstałe na gruncie gospodarki żarowej). Specyficzne warunki, jakie osady te stwarzają w dziedzinie gospodarowania, kultury i stosunków społecznych rzutują na wiele zagadnień etnograficznych, łącząc tym samym zainteresowania poszczególnych podkomisji. Wy-

chodząc wszak z etnograficznej specyfiki przysiółkowych, wysoko w górach położonych osiedli typu kopanice, tematyka sympozjum rozszerzyła się na wszystkie rolnicze satelitarne osady. Poza kopanicami są to na czechosłowackich ziemiach siedziby izolowane od macierzystej wsi ramionami rzek (na Słowacji w dorzeczu Dunaju i dolnym biegu Wagu), osady związane z uprawą winorośli, rozproszone górskie osiedla, założone przez drwali i innych robotników w pobliżu przemysłowych zakładów (np. hut szkła), które z czasem przemieniły się w rolnicze osady i inne. W przeciwieństwie do centralnych, macierzystych siedzib, które spełniały wielostronne kulturowo-społeczne role, osady tzw. satelitarne charakteryzowały się swym pierwszoplanowym przeznaczeniem produkcyjnym. Potrzeba wytwarzania nadawała tym osadom cały szereg kulturowych i społecznych cech. Od potrzeb produkcyjnych zależały bowiem czas ich zamieszkania, kto z członków rodziny tam się osiedlał, jakiego typu i jaką techniką powstawały tam domy, jakie było ich wyposażenie itp. O tym, jak siedziby te przemieniały się w trwałe osady, świadczy ich dążenie do dorównania społeczno-kulturowym poziomem do centrum wsi, polepszająca się komunikacja, zakładanie szkół, cmentarzy. W parze z tymi emancypacyjnymi dążeniami formuje się też grupowa świadomość mieszkańców tych odległych osiedli. Cała problematyka osadnictwa satelitarnego stanowiła przedmiot omawianego sympozjum, którego większość referatów zostanie opublikowana w „Slovenském Národopisie”.

Pierwszą część stanowiły referaty ogólne. Zagadnienie genezy tego osadnictwa na Słowacji wraz z jego społeczno-gospodarczymi uwarunkowaniami omówił P. Horváth z Instytutu Historycznego SAV. Poza osadami rolniczymi, którym w referacie poświęcił najwięcej miejsca, zwrócił uwagę na powstanie osad drwali, szklarzy, robotników wypalających węgiel drzewny i inne, które z czasem zyskały wyraz rolniczy i są uważane za osady typu kopanice. Poza nimi zajął się też nierolniczymi osiedlami, jak osady uzdrowiskowe, klasztory itp. Następnie J. Podolák omówił sezonowe osadnictwo pasterzy i hodowców bydła. Charakterystykę regionalnych typów tych osad na Słowacji zakończył ich klasyfikacją, rozróżniając: zimowe owczarskie szałas i letnie stajnie położone na granicy wsi (tzw. stajnie *chotárne*). Prześledził ich rozwój i sposób, w jaki zamieniły się na trwałe siedziby. Referat V. Frolca dotyczył sezonowych osiedli we wschodniej części Półwyspu Bałkańskiego. Na przykładzie analogii z osadami w Bułgarii, wschodniej Serbii i Macedonii wskazał potrzebę takich badań na skalę międzynarodową.

Druga grupa referatów dotyczyła wybranych, etnograficznych zagadnień omawianych osiedli i ich mieszkańców. J. Langor zajął się zależnościami pomiędzy przysiółkowym osadnictwem typu kopanice na Wołoszczyźnie a tradycjami wołoskiej kolonizacji w zachodnich Karpatach. Zależności te śledził na przykładzie typów domów, wskazując na różnice w odniesieniu do budynków położonych w niższej, centralnej części wsi. J. Vařeka i A. Plessingerová omówili sposób mieszkania w sezonowych osadach słowackich Jaworników. O mieszkańcach morawskich kopanic jako zamkniętej społeczności mówił P. Popelka, wskazując na przykładzie wyboru małżeńskiego partnera na różnice w stosunku do mieszkańców dolnych, macierzystych wsi. Tendencje do endogamii pierwszej grupy mieszkańców udowodniał za pomocą metryk od 1898 r. aż po czasy współczesne. To zagadnienie śledzili też L. Kužela i P. Salner na terenie Kisuc, dochodząc w badaniach do tych samych wniosków. J. Kandert zajął się społecznym znaczeniem czasowo zamieszkiwanych domów zakładanych przy winnicach wsi Sebechleby w historycznej krainie Hont. Do problematyki tej zaliczyć należy referat J. Botika, który omówił zagadnienie zamieszkiwania w dwóch miejscach przez rolnicze rodziny we wsi Hrušov (region Hont). Stwierdził, iż wraz z rozwojem (od przełomu naszego wieku) trwałego osiedlania się na wykarczowanych terenach nie zanikły wiejskie

mieszkania, a zmienił się tylko ich cel przeznaczenia, na okazjonalny, a więc tymczasowy. Tę grupę referatów zamknęła wypowiedź S. Švecovej, która na przykładzie osadnictwa na wykarczowanych terenach w regionie Hont śledziła konsekwencje komasacji ziemi w drugiej połowie ubiegłego wieku. Po komasacji następuje szybkie przejście od osadnictwa sezonowego do trwałego i dokonują się dalsze zmiany, wynikające z likwidacji feudalnego posiadania ziemi i jej scalania. Jak widać, problematyka referatów skupiła się na kilku zagadnieniach, które zgodnie z założeniami podkomisji dążyły do ukazania społecznej specyfiki satelitarnych osad, przejawiającej się w formach rodzinnego współżycia, sąsiedzkich stosunków, mieszkań i zawierania małżeństw.

Trzecia część referatów miała charakter regionalny. Omówione tam zostały formy tzw. chotárnych osad w Morawskich Kopanicach (J. Souček), Morawskich Beskidach (O. Skalníková), w północnej części Spiszu (J. Ušák), wschodnich Morawach (O. Máčel) i inne.

Po każdej grupie referatów następowała dyskusja, sprowadzająca się do najaktualniejszego zagadnienia, tj. perspektyw przyszłego rozwoju tego rodzaju osadnictwa. Choć etnografowie nie wpłyną na ich dalszy los, to przed nimi staje konieczność badania szybko zmieniającego się sposobu życia mieszkańców tych osad. Poziom i zakres badań zależą od międzynarodowej współpracy, na której możliwość i wagę wskazywały końcowe wnioski omawianego sympozjum.

Soňa Švecová